

Doğu Anadolu Ovaları ve Yaylaları

Selahattin TOZLU

*Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Tarih
Eğitimi Anabilim Dalı*

stozlu69@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0299-5294>

MAKALE BİLGİSİ

Makale Türü Çeviri

Geliş Tarihi 08.04.2022

Kabul Tarihi 26.06.2022

Yayın Tarihi 30.06.2022

Doi 10.52003/etut.2022.23

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

ETÜT, Sayı: 4, Haziran, 2022, Erzurum/TÜRKİYE

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdergisi>

Eastern Anatolian Plains and Highlands

Selahattin TOZLU

*Asst. Prof. Ataturk University, Kazım Karabekir Faculty of Education, Depart-
ment of History Education*

stozlu69@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0299-5294>

ARTICLE INFORMATION

Article Types Translation

Received Date 08.04.2022

Accepted Date 26.06.2022

Date Published 30.06.2022

Doi 10.52003/etut.2022.23

Atıf-Citation: Selahattin Tozlu, “Doğu Anadolu Ovaları ve Yaylaları”, *ETÜT*, Sayı: 4, Haziran 2022, s. 101-126.

Erzurum Technical University, Faculty of Letter, History Journal

ETUT, Issue: 4, June 2022, Erzurum/TURKEY

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/etutdergisi>

Doğu Anadolu Ovaları ve Yaylaları

Selahattin TOZLU

Öz

Ele aldığımız çalışma, Mehmed Cemal'in 1920 yılında kaleme alınan *Anadolu'nun Ahvâl-i Tabiiyesi* adlı eserin çeviri yazısını içermektedir. Eser, 20. yüzyılın ilk çeyreği bitmeden kaleme alınmıştır. Mehmed Cemal, bazı kısımları son derece kıymetli gözlem ve bilgilerle donatılmış dört ciltlik bir eser tasarlamış ve yalnızca ilk cildi basılmıştır. Osmanlı Vilayat-ı Şarkıyyesinden *Erzurum*, *Mamuretülaziz* (Elazığ), *Van*, *Diyarbakir* ve *Bitlis* vilayetlerinin ova ve yaylaları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu ova, yayla, havza ve düzlüklerin isimleri şu şekildedir: Bayezit, Eleşkirt, Pasinler, Erzurum, Daphan, Aşkale, Tercan, Bayburt, Kelkit, Erzincan, Hınıs, Bulanık, Liz, Muş, Rahova, Ahlat, Malazgirt, Örenkadi, Patnos, Ercire, Erciş, Bargiri, Göllü, Van, Saray, Erçek, Muguri, Başkale, Havasor, Hoşab, Çapakçur, Göynük, Palu, Ulu, Harput, Holvenk (Hulvenk) ve Hanköy, Malatya, Ovacık-Dersim, Gezin, Ergani, Diyarbakir, Siverek ovaları; Akçadağ, Sarıçiçek, Bingöl yaylaları; Gevar, Abaga, Karayazı, Karahan, Mormoş (Mormoç) düzleriyle, Dicle Havzası. Bu bölüm, bilhassa bölgeyi bilmeyenler açısından çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Ovalar, Ürünler, Ulaşım, Munzur Baba Efsanesi.

Eastern Anatolian Plains and Highlands

Abstract

This study includes the translation of Mehmed Cemal's study called *Anadolu'nun Ahval-i Tabiiyesi*, which was written in 1920. The work was written before the end of the first quarter of the 20th century. Mehmed Cemal designed a four-volume work, some parts of which were equipped with extremely valuable observations and information, and only the first volume was published. It contains important information about the plains and highlands of Erzurum, Mamuretulaziz (Elazig), Van, Diyarbakir and Bitlis provinces from the Ottoman Vilayat-i Şarkıyye (Eastern Provinces). The names of these plains, plateaus, basins and plains are as follows: Bayezit, Eleşkirt, Pasinler, Erzurum, Daphan, Aşkale, Tercan, Bayburt, Kelkit, Erzincan, Hınıs, Bulanık, Liz, Muş, Rahova, Ahlat, Malazgirt, Örenkadi, Patnos, Ercire, Erciş, Bargiri, Göllü, Van, Saray, Erçek, Muguri, Başkale, Havasor, Hoşab, Çapakçur, Göynük, Palu, Ulu, Harput, Holvenk (Hulvenk) and Hanköy, Malatya, Ovacık-Dersim, Gezin, Ergani, Diyarbakir, Siverek plains; Akçadağ, Sarıçiçek, Bingöl plateaus; Gevar, Abaga, Karayazı, Karahan, Mormoş (Mormoç) plains, Tigris Basin. This section contains very important information, especially for those who do not know the region.

Key Words: Eastern Anatolia, Southeastern Anatolia, Plains, Products, Transportation, *Munzur Baba* Legend.

Sunuş

Bu çalışma, Mehmed Cemal'in 1920 yılında basıma hazır hale getirdiği" künyeli eserinin bir bölümüdür¹. Eser 1920 yılında basılmış görünse de, esere yazılan 1921 yıllı önsözden, bir yıl sonra basıldığı anlaşılıyor. Evvelce "Mübadele Öncesi Doğu Karadeniz Sahili" başlığı ile bir bölümü yayımlanan² eserin, "Doğu Anadolu Ovaları ve Yaylaları" kısmı yayına hazırlanmıştır. Bu bölüm eserde, "Şarkî Anadolu'daki Ova ve Yaylalar" başlığı altında anlatılmıştır. Yazar bu eserde, bugün "Doğu Anadolu" ve "Güneydoğu Anadolu" denilen iki ayrı bölgedeki ovaları alır. Yazarın yayla olarak sözünü ettiği yer çok azdır, ama esasında Doğu Anadolu'daki ovaların hemen tamamına yakını yayladır.

Bayezit Ovası

Ağrı (Ararat) Dağı'nın güneybatısında 1800 metre rakımında, 10 km. en ve 30 km. boyunda büyük bir ovadır. Kuzey tarafı *Ağrı* ve *Çengel*, güney tarafı *Tendürek Dağı* ve kısımlarından olan *Kızıldağ* gibi büyük ve üzerleri karla örtülü dağlarla kapanmıştır. Ovadan itibaren 3000 metreden fazla yükselen *Ağrı Dağı*'nın gök ile birleşmiş gibi görünen tepesinin manzarası pek azametlidir.

Ağrı Dağı'nın eteğinde *Şeyhli (Şihli)* ve *Kurt Kapanı* adında iki bataklık göl mevcuttur. *Balıklı Göl* suyu ile *Gırnavuk Çayı*, ovanın ortasından geçerek *Şeyhli Gölü*'ne dökülür. Bu gölün suyu da *Sarısu* adıyla ovanın doğu kısmını sulayarak doğuya doğru akar ve *Aras Çayı*'na karışır. Bu büyük sulardan başka dağlarda inen pek çok dere, ovayı çok güzel sular ise de, mecraları düzenlenmemiş ve cetveller açılmamış olduğu için ovanın hemen yarısına yakın bir kısmı bataklık halindedir.

Burada hava gayet soğuktur. Ağustos ayı ortasından itibaren soğuklar başlar. Nisan sonuna kadar müthiş soğuklar, kar fırtınalarıyla beraber hüküm sürer. Az devam eden yaz mevsiminde ise yüksekliğinden beklenmeyecek derecede sıcak olur.

Ovanın güneyinde *Kızıldağ* eteğinde 1910 metre yükseklikte bir vadide *Bayezit kasabası* ile ovanın kenarlarında 30 (otuz) kadar köy vardır. *Tırabzon*, *Erzurum* ve *İran transit yolu*, ovanın ortasından geçer ve burada ikiye ayrılarak

¹ Mehmed Cemal, *Anadolu (İstatistiki, İktisadi, Askeri Coğrafya)*, I, *Anadolu'nun Ahvâl-i Tabiiyesi*, Dersaadet, Matbaa-i Askeriyye, 1336 (1920), s. 121-139.

² Selahattin Tozlu, "Mübadele Öncesi Doğu Karadeniz Sahili (Batum, Rize, Tırabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop)", *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, III (2021), s. 86-106.

birisi *Makü*, diğeri *Hoy* havalisine gider. Keza *Bayezit*'ten *Çengel* ve *Sıçanlı Geçitleri* vasıtasıyla iki yol *Ermenistan*'a gittiği için, bu mıntıkanın ticaret ve askerlikçe ehemmiyeti fazladır.

Ovanın zirai mahsulleri mühimdir. Çok miktarda “*buğday*”, “*arpa*” ve “*çavdar*” olur, fakat hiç ağaç yoktur. “*Şalgam*” ve “*lahana*” gibi soğuk iklime mahsus sebzeler yetiştirilmekte ise de, *Erzurum*'da yetiştirilen ağaç ve sebzelerden buralarda da mükemmelen yetiştirmek mümkündür. Eklilmeyen yerlerinde külliyetli “*çayır*” ve “*ot*” yetiştiği için güzel “*at*” ve çokça hayvan (*koyun*, *keçi* ve *sığır*) beslenir.

Eleşkirt Ovası

Ermenistan hududu boyunca uzanmış olan ve savunma bakımından önemli bulunan *Çengel* ve *Köse Dağları* kuzeyini; ikinci bir savunma hattı olan *Kandil Dağı* ve *Kılıç Gediği* sırtları güneyini kapatmış ve hududa düz olarak 50 km. devam eden ve 10-12 km. genişliğinde gayet büyük bir ovadır. Rakımı 1200 metre olup, *Murat* ve *Şiryan* suları ovanın ortasından geçerek merkezine yakın bir yerde birleşir. Bu sulardan ayrı çok miktarda su dağlardan inerek ovayı sular. *Köse Dağı* ovanın her tarafından görülür. *Köse*'nin güneyinde bulunan *Tahir Gediği*, *Velibaba Boğazı* ve *Kızıl Derbent* vasıtasıyla *Pasinler Ovası*'na geçilir. Kış uzun ve pek şiddetli olduğu halde, yaz kısa ve fakat çok sıcak olur. Bu sıcak mahsullerin çabuk yetişip büyümesine yardım eder.

Ovanın kuzeyinde ve hudut silsilesi eteklerinde *Toprakkale (Eleşkirt)*, ortasında *Karakilise*³ kasabaları ile 60 (altmış) kadar köy vardır. *İran-Erzurum* ve *Tırbzon anayolu* ovanın ortasından geçtiği gibi, *Van* ve *Tutak*⁴ havalisinden gelen cadde *Kılıç Gediği*'nden geçerek bu cadde ile birleşir. *Rumiye Gölü*⁵ kenarındaki *Şerefhane* mevkisinden gelen 5-10 metre genişliğindeki demiryolu, *Bayezit Ovası*'ndan geçerek *Karakilise*'ye kadar gelmiştir. Bu hattın *Erzurum-Zivin dekovil*

³ Bugünkü Ağrı ili merkezinin eski adıdır. Vaktiyle bir köy iken, *Trabzon-Erzurum-Tebriz* yolunun üzerinde olmasından dolayı zamanla kazaya dönüştü. Sultan Hamit zamanında *Hamidiye Alayları* merkezi yapılarak buradaki askerler *Karapapaklar*'dan oluşturuldu. Başlarına da Kars'ın ileri gelen ailelerinden *Hatunoğulları* ailesinden Yusuf Ziya Paşa getirildi. Yörede birkaç *Karakilise* bulunduğu ve yazışmalarda karıştırıldığı için, adı Umumi Harpte *Karaköse* olarak değiştirildi.

⁴ Kazanın adı *Tutak* olmakla birlikte, kaza merkezinin adı *Antab* olup, *Ayıntab* sözünden bozmadır.

⁵ Bugün İran sınırları içinde kalan bu göle, halk arasında ve Türkçeye uygun olarak *Urmiye* denir ve kenarındaki şehrin adı da uzun süre *Urmiye* idi. Ancak, Şah Rıza Pehlevi zamanında adı değiştirilerek, şahın adına izafeten *Rızaiyye* denilmiş idi. İran Devriminden (1979) sonra tekrar eski adı iade edilmiştir. Etrafında en eski çağlardan beri Türklerin ciddi yurtlar kurduğu bilinmektedir ve buna istinaden bir *Urmi Teorisi* bile türetilmiştir.

hattına bağlanması tasavvur edilmekte ise de, henüz işe başlanmamıştır. *Eleşkirt Ovası* zahire ambarı makamındadır. “*Buğday*” ve “*arpa*” hayret edilecek derecede yetişir. “*Pırasa*”, “*karpuz*”, “*kabak*”, “*lahana*”, “*soğan*”, “*şalgam*” ve “*pancar*” gibi sebzeler yetişir. Kışın şiddeti, yazın azlığı meyveli ağaçlar yetiştirmeye mani ise de; *söğüt*, *kavak* ve *akasya* cinsinden ağaçlar güzelce olur. Bugün bazı köyler ile *Toprakkale* ve *Karakilise*’de *söğüt* ağaçları, dere vadilerinde *söğüt* cinsinden bodur çalılar mevcuttur.

Eleşkirt Ovası’nda pek çok “*kaz*” beslenir. Meralarında külliyetli hayvan var idi. Fakat harp musibetlerine uğrayan bu ovada, bugün bayındırlıktan eser kalmayarak nerdeyse boş bir hale gelmiştir.

Pasinler Ovası

Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru *Hasankale Suyu* ve *Aras* vadisi boyunca uzanmış olan bu büyük ova iki kısımdır. Batıda kalan kısmına *Hasankale Ovası* da denir. Denizden yüksekliği 1600-1800 metre, uzunluğu 70 ve genişliği 8-12 km’dir. *Erzurum*’un önündeki *Deveboynu* savunma hattından *Horum Düzü*’ne kadar devam eden ovanın kuzey tarafında *Kargapazarı Sırtları*, *Hasankale Dağı*, ovanın ikiye ayrıldığı yerde 1905 rakımlı *Çobandede Tepesi*, *Çilligöl Dağı*, *Sitavut Sırtları*, *Gerek Tepesi* (haritada *Gerek Köyü* ile *Gerek Yaylası* arasındaki isimsiz tepedir), *Sıçankale Dağı* ve *Karadağ* gibi *Topyolu Sırtları*’ndan⁶ ayrılmış sivri hâkim noktalar; güney tarafında ise *Topçu Dağı*, *Akbaba Tepesi*, gayet sarp ve sivri *Postlubaba Tepesi* ve *Kızıldağ* gibi ovaya hâkim ve tarassuta müsait, askerlikçe önemli dağlar ile bunların şubeleri vardır. Ovanın doğudaki sonunda ve *Sanamer Vadisi*’nin doğusunda *Horum Düzü* adında gayet düz ve ovadan biraz yüksek bir arazi vardır. Bunun kuzeyinde ve *Horum-i Ulya (Yukarı Horum) Köyü*’nün üstünde, bütün düzlüğe ve hatta ovaya hâkim *Kabaktepe* adında yüksek ve üstü düz mühim bir tepe vardır. Ovayı sınırlayan ve hâkimiyeti altında tutan bu tepeler gayet taşlık ve kayalık olup, toprağın kazılmasıyla altındaki beyaz kalkerden yapılan tahkimatın uzaklardan bile seçilmesini sağlar. Bundan başka uzun müddet yarım metre kalınlıkta kar tabakasıyla örtülü kalırlar.

Hasankale Ovası, *Hasankale Suyu* ile dağlardan inerek bu suya dökülen müteaddit sularla sulanır. *Pasin Ovası* ise, *Aras Çayı* ile kuzey ve güneyindeki

⁶ Buradan geçen tarihi bir *Topyolu* vardır ve Osmanlı seferlerinde bile kullanılmıştır. Birinci Büyük Harpte en büyük çarpışmaların yaşandığı *Topyolu Tepesi* buradadır ve buralarda o zamanlar eşilmiş olan siperlerden hala mermi vs. çıkmaktadır. Ayrıntısına bk. Selahattin Tozlu-Yaşar Gök, “Erzurum-Kars Topyolu”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20, Temmuz 2008, Konya 2008, s. 7-17.

tepeden bu çaya karışan bol suların olduğu derelerden mükemmelen sulanır. Ancak, çayırlar ovanın zeminini daimi surette kazımakta olduğundan, gerek *Aras*'ın ve gerek ona dökülen çayları vadileri ovanın 50-60 metre kadar derinleşmiş ve bu suretle ova kesik bir hal almıştır. Gerek çayların vadileri ve gerek bu vadilerden yüksek kalan düzlükler, uzun süre kar altında kaldığı için verimlilik bakımından farksız ise de, tabya harekâtı açısından oldukça mühimdir. *Pasinler Ovası*'nda *Hasankale kasabası* ile *Köprüköy*, *Emrekom*, *Mindivan*, *Mişgi* (*Müşgi*), *Sanamer* ve *Horasan* gibi gayet büyük ve muntazam köylerden başka altmıştan (60) fazla köy mevcut idi. *Umumi Harpte harp musibetlerine en çok maruz kalan bu ova olduğu için, onda dokuzunu İslam köylerinin oluşturduğu bu mamur yerleşmelerden bugün birer yangın enkazından başka bir şey kalmamış ve ahalisinin büyük kısmı çoluk çocuk, Ermeni gönüllü kitaları tarafından kılıçtan geçirilmiştir.* Erzurum'dan Kars'a ve Van ve Bayezit havalisine giden mühim ticari ve askeri sevkியatın yapıldığı caddeler ovanın ortasından geçer. Bu cadde *Köprüköy*'ün doğusunda 1905 rakımlı *Çobandede Tepesi* altındaki *Çobandede Köprüsü*'nden ikiye ayrılarak ovanın kuzeyindeki *Kötek* ve *Yeniköy* üzerinden *Sarıkamış*'a gider. *Köprüköy*'ü geçerek ovanın güneyini takip eden cadde ise, *Delibaba Boğazı*'ndan geçerek Bayezit ve Van havalisine gider. *Delibaba*'dan *Micingert* üzeri Ermenistan'a giden yollar da mevcuttur⁷. Bu mühim ve her türlü askeri harekât ve nakliyata müsait yola benzer birçok yol daha olduğu gibi, *Kötek*'ten Erzurum'a 75 santim genişliğinde bir dekovil hattı da vardır.

Ovanın verimliliği harikuladedir. Kış şiddetli ise de, havası fevkalade sağlamdır. Ovada “*söğüt*” ağacından başka ağaç mevcut değil ise de, kuzey kısmındaki tepelerin vadilerinde “*çam*” ve “*ahlat*” ağaçlarına tesadüf edilir. Arazi uzun müddet kar altında kalarak ıslandığı gibi, yazım mevkisine göre şiddetli olan hararet, mahsullerin oldukça çabuk ve mükemmelen yetişmesini sağlar. Ovada “*söğüt*”, “*çam*” ve “*kavak*” gibi ağaçlardan ormanlar yetiştirmek mümkündür. Burada “*kabak*”, “*hıyar*”⁸, “*lahana*”, “*şalgam*”, “*fasulya*”, “*pancar*” ve “*pırasa*” çok iyi yetişir. *Bu muntıkada hububat öğütmek için fabrikalar olmayıp, yalnızca su ile çalışan değirmenler vardır. Bu değirmenler kışın donduğu için, hububatı*

⁷ Bu yörede son sözü edilen yollar “*yazlık*” ve “*kışlık*” olarak mevsime göre tercih ediliyordu. Yöredeki hem anayollar hem de mevsimlik yollar için bk. Selahattin Tozlu, “Trabzon-Erzurum Anayolunun Mevsimlik Güzergâhları (Yaz ve Kış Yolları)”, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri* (21 Mayıs 2001), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2002, s. 179-199; S. Tozlu-Y. Gök, “Erzurum-Kars Topyolu”.

⁸ Yörede “*hıyar*” veya “*salatalık*” gibi adların yanı sıra, esas olarak “*bostan*” ve bostan ekenlere de “*bostancı*” denir.

zamanında öğütmek gerekir. Umumi Harpte bu yüzden bol zahire içinde askere un tedariki çok zorlaşmış idi.

Karayazı⁹ Düzü

Çakmak, Topçu ve Sakaltutan Dağları ile Pasin Ovası'ndan ayrılmış olan bu büyük düzlük tamamen lavlardan oluşan kayalık ve susuz bir arazidir. Arazi üzerinde birçok çatlak ve yarık vardır. Verimliği iyice düşük olup, yazın şiddetli sıcaklar ve kışın müthiş fırtınalar meydana gelir. Ovada birkaç fakir köyden başka yerleşme yok ise de, Tutak havalisinde gelerek Deveboynu müdafaa hattının güneyindeki Palandöken Sırtlarını aşarak Erzurum'a giden yol buradan geçtiği için askeri önemi vardır.

Erzurum Ovası

Kuzey tarafı Gâvur Dağları, güneyi Palandöken, Karakaya ve Turna Gölü gibi yüksek ve karlı dağlarla kapalı olan Erzurum Ovası, 1800-1900 metre rakımında, 30 km'den fazla uzunluk ve 35 km. eninde bir ovadır. Karasu ve Pulur Suları ile sulanmakta olup, kuzeydoğusunda ve Karasu üzerinde birçok "bataklık"¹⁰ mevcuttur.

Ovanın güneydoğusunda Erzurum şehri ve şehir merkezine yakın bir yerde Ilıca kasabası ile kırk (40) kadar köy bulunur. Kafkasya ve İran'dan gelen yolların çoğu Erzurum Ovası'nda birleştiği gibi, buraların İç Anadolu ile en müsait ulaşımı Erzurum üzerinden mümkün olduğu için, buranın askeri bakımdan önemi fevkaladedir. Erzurum-Erzincan-Sivas demiryolu yapıldığı takdirde gerek ticaret ve gerek askerlikçe önemi bir kata daha artacaktır.

Erzurum Ovası'nın havası ziyadesiyle soğuk ve kış mevsimi uzundur. Her ne kadar bataklıklar fazla ise de, havanın güzelliğini fazla ihlal edemiyor.

Bu ovada külliyetli miktarda "arpa" ve "buğday" olduğu gibi, "lahana", "şalgam", "kabak", "pırasa", "fasulya" ve "patates" vb. soğuk iklime mahsus sebzeler; "kavak", "söğüt", "ekşi elma" ve "ekşi erik" gibi ağaçlar mevcuttur. 1910

⁹ Bu bölgede ve Gümüşhane'nin Yukarı Dere kısmıyla Bayburt'ta "yazı" sözü, "düz arazi, ova" yerine kullanılır. "Kara" sözü ise; renk anlamından ayrı olarak "kuzey", "güç, kuvvet" anlamlarına da gelir. Bu metinde sözü edilen Karayazı, kuzeyde kaldığı için bu ad verilmiştir.

¹⁰ Yazarın sözünü ettiği bataklıklar aslında sazlıktır ve halk buradan fazlasıyla yararlanmakta idi. Bilhassa burada yaşayan kuşlar, kuş yumurtası, balıklar ve sazlar gibi pek çok şey halk hayatında mühim yer tutuyordu. Bu sazlıklarda yaşayan 172 kuş türü kayıtlara geçmiştir. Bunların ayrıntısına bk. Selahattin Tozlu, "Erzurum Sazlıkları (Reedbeds in Erzurum)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, V/7, Konya 2002, s. 187-219.

(1326) yılında kurulan *Belediye Bahçesi* ile *Numune Tarlası*'nda yapılan tecrübelerle göre; ovada mükemmel “patates”, “domates”, “soğan”, “fasulya çeşitleri”, “bakla”, “bezelye” ve “mısır” yetiştiği anlaşılmıştır¹¹. Bugün çıplak olan *Erzurum*'un etrafında 80-90 sene önce “çam ormanları” olduğunu buradaki ihtiyarlar söylemektedir.

Daphan Ovası¹²

Erzurum Ovası'nın batısında ve *Karasu* ile *Daphan Çayı* arasında ve işbu nehirlerin vadisinde 150-200 metre yüksekliğinde kesik ve pek güzel bir meradır. “Arpa” hasılatı oldukça iyidir.

Aşkale Ovası

Karasu Vadisi boyunca uzanmış bir buçuk iki km. eninde, 18 km. uzunluğunda bir vadiden ibaret olup, ortasında *Aşkale kasabası* bulunduğu gibi; *Erzurum-Tirabzon Caddesi* bu ovayı boydan boya keser. Mühim miktarda “buğday” hasılatı vardır. Ovanın iklim ve bitkisi *Erzurum Ovası*'nın aynıdır.

Tercan Ovası

Karasu'yun *Tuzla Deresi* ile birleştiği yere yakın ve meşhur *Kötür Köprüsü*'nün kuzeyinde, denizden 1500 metre yüksek büyük bir ovadır. *Karasu*, ovanın batı kenarından akar. Kışın havası pek soğuk, yazın ise çok sıcak ve kuraktır. Bu nedenle ovanın güney tarafında külliyetli miktarda “koyun”, “keçi” ve “sığır” beslenir.

Erzurum'dan *Erzincan*'a giden büyük cadde bu ovanın güneyinden geçtiği gibi, ovanın batı cihetini sınırlayan sırtlar doğuya karşı çok mühim bir müdafaa mevzisi olabileceği için askeri önemi vardır.

Bayburt Ovası

Bayburt kasabası'nın 6 km. batısında *Keçevi Düzü*'nden¹³ sonra başlar, 18 km. uzunluğunda ve 10 km. eninde, 1500 metre rakımdadır.

¹¹ Erzurum Numune Tarlası, Anadolu'daki birçok *Numune Tarlası* gibi, II. Abdülhamit zamanının sonlarına doğru kurulmuş ve ancak II. Meşrutiyet döneminde epeyce gelişmiş idi. Bu tarlanın II. Meşrutiyet devrinde gelişmesi, Erzurum Valisi Mehmet Emin (Yurdakul) Bey sayesinde olmuştu.

¹² Metinde *Tayman* veya *Dayman* diye okunabilecek şekilde yazılan bu ovanın doğru adı, benim yazdığım gibi *Daphan Ovası*'dır.

¹³ Şimdi Bayburt'un Demirözü (Kısanta) ilçesine giderken yol üzerindeki büyük düzlüktür.

Hindi, Lori, Pulur ve sair birçok su ile sulanır. Havası her ne kadar soğuk ise de, gayet verimli ve mahsuldar bir ovadır. Buğday ve arpa hasılatı pek ziyade olduğu gibi, çok güzel meyveler de yetişir. Ziraat fenni olarak yapılırsa şimdiki hasılatın birkaç misli fazla mahsul alınır.

Erzurum-Tırabzon Caddesi üzerinde ve *Çoruk Vadisi* gerisinde bulunduğundan askeri öneme sahiptir.

Mormoş (Mormoç) Düzü

Bayburt Ovası'nın batıya doğru devam eden kısmına *Mormoş Düzü* denilir. Burası *Bayburt Ovası*'nın büyüklüğünde olduğu halde nemsizlikten dolayı hasılatı olmayıp, yalnızca meradır.

Kelkit Ovası

Kelkit ve *Koşmaşat Dereleri* ile sulanmakta olup, mühim miktarda zirai hasılatı vardır.

Erzincan Ovası

Etrafı 2500-3000 metre yüksekliğinde *Keşiş, Sipikör, Çimen, Karadağ* ve *Munzur Dağları* ile çevrili, denizden 1250 metre yukarda, güneybatısından kuzeybatısına doğru 45 km. uzunluğunda ve en geniş yeri 15 km. olan büyük bir ovadır.

Etrafındaki dağlarda senenin ekser mevsimlerinde kar eksik olmadığından, karların erimesinden birçok su hasıl olarak ovayı suladığı gibi; güney kısmından *Fırat Nehri* geçer. Nehir, ovanın ortasına yakın bir yerde üzerinde dört adet köprü bulunan büyük bir ada oluşturmuştur. *Erzincan Ovası* imara fevkalade kabiliyetli ise de, maalesef layıkıyla istifade edilememektedir. Şöyle ki: *Erzincan Ovası* iki kısımdır. Doğu kısmı "*bataklık*" halinde ve istifade edilecek durumda değildir. Batı tarafı ise, gayet münbit ve mahsullü ve bağ ve bahçeler ile süslüdür. Bu iki kısım arasındaki geniş bir arazi, su akaklarından çok az yüksek olduğu için susuzluk yüzünden ekilememektedir. Hemen yanındaki bol suların "*bataklık*" oluşturduğu bir arazinin böyle kuraklık içinde boş kalması üzüntü vericidir. Ovanın ekili kısmı da susuzluktan şikâyetçidir. Çünkü arazi kumlu olduğundan suyu çok çabuk emer, *akan sular ise bazı kimselerin mülkünde kaldığı için, çiftçiler parasıyla bile arazisini sulayamamaktadır.*

Eski Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa, ovanın imarına pek çok çalışmış, müteaddit ormanlar yetiştirerek ovanın havasını bir dereceye kadar değiştirmeyi başardığı¹⁴ gibi; ovanın ortasında bulunan sıcak su ve maden sularından istifade etmek için kaplıcalar yaptırmış, akarsuların üzerine askeri fabrikalar kurduşturmuştur.

Erzincan Ovası, *Erzurum*'un gerisinde ve huduttan oldukça uzak bir mesafede ve merkezi bir vaziyette bulunduğu gibi, *Erzurum* ve havalisinin memleketin içlerine doğru olan ulaşımı için *Erzincan Ovası*'ndan geçtiğinden, askeri mevki olmak bakımından çok münasip bir yerdir.

Ovanın merkezinde *Erzincan şehri* ile bilhassa batı kısmında pek çok mamur köy ve çiftlikler ve birçok askeri müessese mevcut olup, Umumi Harpte oldukça fazla tahribata uğramıştır.

Hınıs Ovası

Bingöl Dağı'nın doğusunda, etrafı yüksek dağlarla kapalı ve denizden 1700 metre yüksek, 40-45 km. uzunluk ve 15-20 km. eninde gayet geniş bir ovadır. *Bingöl Dağı*'ndan çıkan ve *Hınıs Deresi* ile birleşen pek çok ırmak ile arazi sulanır.

Ovanın ortasında *Hınıs kasabası* ile içerilerde otuz (30) kadar köy ve "kom"¹⁵ vardır. *Harput* ve *Muş*'tan *Erzurum* ve *Hasankale*'ye giden mühim yollar bu ovadan geçtiği için asker sevki bakımından önemlidir.

Hınıs Ovası'nın zirai üretimi mühimdir.

Bingöl Yaylaları

Gayet sulak ve yazın pek güzel ot veren meralardan oluşup, çok hayvan beslenir¹⁶.

¹⁴ IV. Ordu kumandanı Müşir Zeki Paşa, 1890 yılında hem Erzincan hem de Erzurum'da toplam 500.000 ağaç diktirdi. Ayrıca bölgede ziraat ve ipekçiliğin gelişmesi hususundaki faaliyetleri dolayısıyla, Zeki Paşa'ya "altın ziraat madalyası"; Erzincan Belediye Reisi ile muhasebeciye de "gümüş" ve "bakır madalya" verildi (Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)*, Atatürk Üniversitesi, SBE., Doktora Tezi, Erzurum 1997, s. 114).

¹⁵ Bu havalide çiftlik ve beş on evden oluşan köy anlamında kullanılır (Yazarın açıklamasıdır).

¹⁶ *Bingöl*, Osmanlı öncesi tarih kaynaklarında Doğu Türkçesine uygun olarak *Minköl* veya *Mingköl* diye geçer. Emir Temür, Anadolu seferinde *Minköl Yaylağı*'ni "yazlık ordugâh" yapmış ve burada bir ay konaklamış idi. Çünkü "burasının havası güzel ve bol otlarla doluydu. Bu sebeple erzak sıkıntısı olmadığı gibi, atlar da besleniyordu" (Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafername)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013, s. 338).

Bulanık Ovası

Hınıs Çayı'nın *Murat Nehri* ile birleştiği yerde ve denizden 1500-1550 metre yüksek, etrafı yüksek dağlarla çevrili, 20 km. uzunluk ve 18 km. eninde büyük bir ovadır. Ovanın güneyinde *Bulanık (Kop) kasabası* vardır. Her ne kadar güzel meraları var ise de, çoğu yeri boştur.

Liz Ovası

Murat Nehri havzasında ve *Bulanık Ovası*'nın güneybatısında, bu ovadan *Mirgezer Tepeleri* ile ayrılmış sulak, fakat arızalı bir ovadır. Denizden 1500-1700 metre yüksek olup, doğusunda ve kuzeyden güneye doğru devam eden tepelerin en yüksek noktası 2950 metre yükseklikteki *Köşkesor Tepesi*'dir. Ovada *Liz Köyü* ile birlikte on sekiz (18) köy ve "kom" vardır. *Eleşkirt Ovası*'ndan *Tutak-Bulanık* üzeri *Muş*'a giden yol bu ovadan geçtiği için, buranın askeri önemi vardır. Havası çok soğuk ise de, olağanüstü güzeldir. Mühim miktarda arpa ve buğday hasılatı vardır, ancak yol olmayışından ötürü ihraç edilemeyerek yerinde kalmaktadır.

Muş Ovası

80 km. uzunluk ve 17-20 km. eninde olup, karadan 1300-1350 metre yüksek ve Doğu Anadolu'nun en büyük ovasıdır. *Kosor* (diğer adı *Bulanık*) ve *Şerefeddin* (diğer adı *Gâvur*) *Dağları*, ovanın kuzeyini kapatır. Bu iki silsilenin arasında *Murat Nehri* ovaya girer. Güney kısmını ise, üzeri ormanlık *Haçreş*, *Hurtik* (*Kurtik*, 2685 metre) ve *Kozma Dağları* örter. Bu dağlar gayet sarp olup, üzerinden sınırlı ve çok kötü yollar geçer. Ovanın doğu tarafında ise *Sübhan Dağı* yükselir. *Sübhan Dağı*'nın eteklerinden çıkan Karasu, ovayı ortasından keserek batı kısmına yakın bir yerde *Murat Nehri*'ne karışır. Güney ve kuzeyden inen birçok su, *Karasu* ve *Murat Nehri*'ne akarak ovayı sular. Ovanın doğusunda ve *Sübhan Dağı* eteklerinde 60 km. karelik büyük bir "bataklık" vardır.

Muş Ovası, *İran* ve *Kafkasya* sınırlarına karşı merkezi bir vaziyette olduğu için, İç Anadolu ile demiryolu ulaşımı sağlanırsa, askeri ehemmiyeti *Erzincan Ovası*'na göre daha büyük olur. Ovanın kuzey ve güneyini kapayan dağlar savunma bakımından kıymetlidir.

Muş Ovası'nın havası ılımlıdır. Dört mevsim tamamen ve zamanında gelir geçer. Yalnız yazın fazla sıcak olur. Arazi çok sulak ve bataklık olduğu halde, sağlığa kötü tesir etmez. Temizliğe dikkat edilmemesinden dolayı "ısıtma (*sıtma*)" ve "tifo" gibi hastalıklar çoktur.

Muş Ovası'nın güneyinde bir vadi içinde *Muş kasabası* ile ovada seksen (80) köy mevcuttur. Bu köylerin arasında ulaşım olup, *Harput* ve havalisinden *Van* ve *Bitlis*'e giden yollar ile *Bitlis* yöresinden *Erzurum* ve *Eleşkirt*'e giden yollar bu ovadan geçer. Umumi Harpten önce bu ova Doğu Anadolu'nun en kalabalık bir yeri idi ve kilometre kareye otuz sekiz (38) nüfus düşüyordu. Köyler oldukça mamur ve arazi tamamen ekili olup, ziraatte az çok ilerleme görülmekte ve tarlalar kanallar ile sulanmakta idi. *Umumi Harpte Rus istilasası Muş Ovasına kadar geldiği için, burası da Pasin Ovası kadar harp musibetlerine uğramış ve kısmen boş kalmıştır.*

Muş Ovası, Anadolu'nun en verimli ve bayındırlığa en uygun olan bir yeridir. Arazinin 8-10 metre derinliği bile küçük çakıllı olup; orta kısmı siyah, killi ve kireçli; kenarları kumlu killi ve mille ve üst kısmı ekime uygun topraktan oluşur. Önceleri arazinin bir kısmı boş olduğu halde bile çok miktarda “buğday”, “arpa” ve çeşitli hububat elde edilirdi.

Burada sağlıklı köyler kurulur, köylerin etrafı ağaçlarla donanır ve özellikle asayiş sağlanırsa, az zamanda dünyanın en zengin yerlerine arasına girer.

Rahova¹⁷ Ovası

Bitlis Ovası'nın güneydoğusu ile *Van Gölü* arasında ve *Muş Ovası*'ndan 350 metre daha yüksekte bir düzlüktür. *Muş*'tan *Bitlis* ve *Tatvan*'a giden yol buradan ayrılır. *Rahova Düzü*, *Van* meyilli sathı ile *Karasu* ve *Bitlis Deresi* vadilerini birbirinden ayırır. *Rahova Düzü*'nün kışı pek şiddetlidir. Arazi meradan ibaret olup, çok az kısmı ekilidir. Kışın çok kar yağar ve ulaşım kesintiye uğrar.

Ahlat Ovası

Rahova Düzü, *Van Gölü* sahiline kadar gittikten sonra göl sahilinde kuzeye doğru devam eder ve *Kavak Tepesi* (1950 metre) adlı sırtlar aşılarak *Ahlat Ovası*'na çıkılır. Sahil boyunca uzamış olan bu ovanın ekinleri fevkalade bereketli olduğu gibi, “*her nevi meyve*” ve “*sebze*” yetişmektedir. Ovanın içinde *Ahlat kasabası* büyük bir mıntıkayı işgal eder. Ovada birçok köy ve mera mevcut olup, bayındırlığa fazlasıyla uygundur. Ovanın göl sahilindeki arazisi tedricen su altında kalmaktadır.

¹⁷ Şimdi *Rahva* denilen düzlüktür.

Malazgirt Ovası

Sübhan Dağı'nin kuzey batısından *Murat Çayı* kenarına kadar devam eden gayet büyük bir düzlüktür. Arazi tamamen kurak, susuz ve çakıl taşlarıyla kaplıdır. Ovanın hemen her tarafı boş araziden ibarettir. *Malazgirt* ile kasabanın güneyindeki *Ada Nahiyesi* ekili olduğu gibi, güney ve kuzeydeki dağların vadilerinde bazı köyler vardır. *Ada Nahiyesi*'nin suyu boldur. Büyük bir kayanın altından bolca fişkiran bu suyun, *Sübhan Dağı*'nin kıraterinde toplanan karları erimesinden meydana geldiği ve yerin altından buraya aktığı sanılır. Arazi volkaniktir ve çokça “*deprem (hareket-i arz)*” olur. *Malazgirt kasabası* bu depremlerden dolayı birkaç defa harap olmuştur. Kışı oldukça şiddetli ve yazı çok sıcak olursa da, havası sağlığa zararlı değildir.

Patnos Ovası

Genel yapısı *Malazgirt Ovası*'nın aynıdır. Ancak iskân edilmiş yeri daha çoktur. Bu ova, *Malazgirt Ovası*'nin devamı olup, aralarında *Garabud* adlı bir tepe vardır. Tepeden iki ova da mükemmelen görülür. *Patnos kasabası*'nın yeri düz ve ortasından su geçtiği için, ziraati çok iyidir. Etrafında pek çok “*söğüt*” ve “*kavak*” ağaçlarının oluşturduğu bahçeler vardır. *Patnos Ovası*'nda külliyetli hayvan ve bilhassa “*sığır*” beslenir.

Örenkadı Ovası

Sübhan Dağı'nin güney batısında, etrafı yüksek dağlarla çevrili ve 2150 metre yüksekliğinde ufak bir ovadır. İlkbahardan sonra *bataklık* halini alıp, Temmuz ayında kurur. Ovanın güney kısmına *Sütey Sazlığı*¹⁸ denilir. Burası hiç kurumaz, pek çok “ *sazlık*” ve “*kamuşluk*” vardır. Ovada ekilmiş yer yoktur. Yüksekliğinden ötürü havası iyi ve kışı şiddetlidir.

Ercire (veya Arin) Ovası

Van Gölü ile *Sübhan Dağı* arasında büyük ve kısmen yarımada halinde bir ovadır. Ovanın güneyinde *Arin Gölü* (1725 metre) vardır. Zirai hasılatı fevkaladedir ve *en birinci cins buğday* yetişir.

¹⁸ Hem İlhanlıların hem de onlardan önceki Moğolların Anadolu'ya getirdiği birçok Türk, bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yerleşmiş ve sonrada bunların büyük kısmı *Kürtleşmiş* idi. Bunu iyice tetkik etmediği için anlayamayan bazı tarihçiler, bu bölgelerde kalarak *Kürtleşen* bu toplulukları, bir hata eseri *Moğol* diye tanıtmıştır. Bu izleri yer adlarında da görmek çok kolaydır ve bunlardan biri de, bu metinde adı geçen *Sütey (Sutay)* sözüdür ki, Türkçeden Moğol diline geçmiş binlerce sözden biridir ve kişi adıdır.

Erciş Ovası

Van Gölü'nün kuzeyinde ve göl ile hemen aynı seviyede olan *Zilan Deresi* boyunca uzanmış bir ovadır. Birçok kanal ile sulanır. Suların kenarında pek çok *değirmen* vardır. Arazinin bir kısmı mera ise de, mühim kısmı ekilmektedir. *Erciş kasabası* ile ovada bulunan ve özellikle göle civar olan köylerde büyük meyve bahçeleri vardır. Her nevi ürün çok mükemmel yetiştiği gibi, meralarında külliyetli “*sığır*” ve “*davar*” beslenmektedir. Havası bütün *Van Gölü* sahili gibi ılımlı ve sağlam olup, kışı oldukça uzun sürer.

Bargiri Ovası

Bendimahi Çayı'nın *Van Gölü*'ne karıştığı yerde ve bu çay boyunca uzamış 16 km. uzunluk ve 8-9 km. eninde, etrafı dağlarla kapalı ve *Van Gölü* seviyesinden birkaç metre yüksek bir ovadır. Gayet kalın bir ekilebilir toprak ile örtülü olup, mühim bir kısmı ekilmektedir. Çayın kenarlarıyla etrafındaki dağlarda mükemmel meralar olduğu için çok miktarda hayvan beslenir, ovada ağaç yoktur.

Ovanın kuzeyinde *Bargiri kasabası* ve çayın göle karıştığı yerde *Van*'dan *Erzurum* ve *Eleşkirt*'e giden yolun geçtiği *Bendimahi köprüsü* vardır.

Etrafında orman ve ağaçlık olamadığından iklimi şiddetli yazın *sıtması* fazladır.

Abaga (Abaka)¹⁹ Düzü

Bargiri Ovası'nın kuzey doğusunda ve bu ovadan *Sultan Dağı* (3020 metre) ile ayrılmış, 21 km. uzunluk ve 15 km. eninde, denizden 2000 metre

¹⁹ Metinde okuduğum şekliyle yazılan bu sahanın asıl adı, metne eklediğim gibi *Abaka Sahrası* olmuş ve tarih metinlerine geçmiştir. İlhanlı hükümdarı Abaka Han, Muineddin Süleyman Pervane'yi, Van Gölünün kuzeyinde bulunan Aladağ'daki “*yazlık karargâhına (ordugâhına)*” götürerek orada öldürtmüş idi (hicri 676, miladi 1277 yılı). İlhanlıların “*yaylak*” olarak kullandığı bu sahrada, Abaka Han'dan sonraki hükümdarlar saray ve binalar yaptırmış idi (Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayını, Ankara 1970, s. 178). Emir Temür, Anadolu seferi sırasında Van ve civarına yapılan harekâta en son Adilcevaz'ı almış ve oradan da *Derbend-i Mahi (Bendimahi)* köprüsünü geçerek “*yazlık ordugâh*” olarak kullandığı *Abaka Saray çimenliğine* gitmiş idi (Ayşe Kık, *Zafer-nâme-i Emir Temür (Muhammed Ali bin Derviş Ali-yi Buhari)*, III, Marmara Üniv. Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 257, kitabın aslında vr. 100/a). Bu bilginin aynı için ayrıca bk. Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafer-nâme)*, s. 159). İşte bu tarihlerden sonra bu sahra, *Abaka Sahrası (Düzlüğü)* adıyla anılır olmuştur. *Abaka Sahrası* ve *Abaka Nahiyesi*'ni 1852 yılında görerek iyice tetkik eden Hurşid Efendi, burasının *Aladağ* üzerinde bir “*yaylak*” olduğunu ve burada çok eskiden kalma binalar bulunduğunu anlatır. Hatta 1114 (1702-1703) yılında ölmüş birine ait mezar taşının okunmuş halini de yazar. Bu sahanın adını üç değişik halde; *Abagay*, *Abaga* ve *Abaga* diye de kaydeder (es-Seyyid Mehmed Hurşid Efendi, *Seyahatname-i Hudud*, İstanbul, 1277, s. 328-330).

yüksekte büyük bir ovadır. Bu ova *Bendimahi* ve *Çubuklu Deresi* ile sulanır ise de, toprağı gayet sert, çoğu yerleri kışın kar altında ve ilkbaharda sularla kaplı bir halde kalır. Ekili kısmı çok azdır. Ovanın doğusunda *Alikelle Dağı* adında muntazam koni şeklinde ve oldukça dik (2900 metre) bir tepe vardır.

Bu ovanın kışı pek şiddetli ise de, havası son derece sağlamdır.

Göllü Ovası

Van Gölü'nün doğusunda ve gölden *Eyreti Dağı* (2250 metre) ile ayrılmış, *Karasu* vadisi boyunca uzamış gayet sulak ve mahsullü bir ova olup, *Van*'dan kuzeye giden yollar bu ovadan geçer. Ovanın kuzey kısmında *Göllü Köyü* ile *Karasu* vadisinde birçok köy vardır.

Van Ovası

Van Gölü'nün doğu sahilinde ve *Varak (Erek) Dağı* ile göl arasında olağanüstü verimli ve mahsullü bir ovadır. Ovanın seviyesi göl ile hemen aynı olduğundan, arazinin bir bölümü zamanla sular altında kalarak kısmen *bataklık* haline gelir ki, bu yüzden havası yazın *sıtmalıdır*. *Erek Dağı* etekleri ve bahçeliklerin havası güzeldir. *Van şehri* ile *Edremit* tarafları kâmilen bağlık ve bahçelik olup, her nevi meyve ve ürün mükemmelen ve bolca yetişir. *Umumi Harp* başından itibaren *Ermeni komitaları bu mıntıkada faaliyete başlayarak, mamur olan bu ovayı daha harbin ilk senesinde harabeye çevirdiler. Bugün eski bayındır halinden eser kalmadığı gibi, ahalisinden çok az bir kısmı firar edebilmiş ve büyük çoğunluğu çoluk çocuk türlü zulümler ile Ermeni komitaları tarafından katledilmiştir.* Ancak toprağın bereketi ve havasının uygunluğu dolayısıyla yakın bir gelecekte eski mamur haline kavuşması beklenmektedir.

Saray Ovası

İran hududuna yakın ve *Erçek Gölü*'ne akan *Memedik* (haritada *Mahmudiye*) *Suyu* ile sulanan, 12 km. uzunluk ve 5 km. eninde, denizden 2100 metre yüksek, havası soğuk bir ovadır. Çoğu yeri ekili olup, *Van* üzerinden *İran*'a giden yol üzerinde olduğu için, askeri önemi vardır. Otu bol olduğundan külliyetli hayvan beslenir.

Erçek Ovası

Erçek Gölü'nün doğusunda ve *Mahmudiye Çayı* ile sulanan 16 km. uzunluğunda ekili bir ovadır. *Van-Saray* ve *Bargiri* yolu bu ovadan geçer. Çay kenarlarındaki köylerde *kavak* ve *söğüt* ağaçları yetiştirilir.

Muguri Ovası

Saray Ovası ile *Erçek Ovası* arasında ve *Mahmudiye Çayı* akağında büyük bir düzlük varsa da, yalnızca bazı kısımları ekilidir. *Erçek Ovası*'ndan *Memedik Boğazı* ile ayrılmıştır. Bu boğazın askeri ehemmiyeti vardır.

Saray Ovası'nın kuzeyinde *Takori Aşireti*'nin merası olan, 2040 metre rakımlı bir ova ile *Saray*'ın güneyinde *Sulçemen* adında diğer bir ova vardır. Burası *Milanlı Aşireti*'nin merasıdır. Buralarda da çokça hayvan mevcuttur.

Gevar Düzü

İran hudut silsilesinin batısında ve sınır civarında 21 km. süren ve 10-12 km. eninde büyük bir ova olup, birçok kanal ile sulanan verimli ve mahsullü bir ovadır. Meralarında pek güzel “*ot*” ve “*çayır*” bulunduğundan, “*at*” ve “*sığır*” ve sair hayvan külliyyetle beslenir. Ovaya kışın çok kar düşer, bazı zamanlar telgıraf direklerini bir örter. Karlar eridiğinde ova adeta “*bataklık*” halini alır.

Başkale Ovası

Zap Suyu'nun batısındaki meyilli satıhta ve *İran* hudut silsilesiyle *Çuh Dağı* silsilesi arasında, *Deyr kasabası*'ndan *Başkale*'ye doğru uzanmış ve *Zap Suyu*'na akan birçok dere ile kesilmiş, 32. Km. uzunluk ve 8-10 km. eninde büyük bir ovadır. Bu derelerin mecraları dik ve uçurumlu olup, ova kısmen ekilmekte ve mera olarak kullanılır ve “*sığır*” pek çoktur. *Van*'dan *İran*'a giden en mühim yollar bu ovadan geçer. En başlı yol, *İran* hudut silsilesini *Hanesor Gediği* ve *Çuh silsilesini Çuh Gediği* vasıtasıyla aşar.

Havasor Ovası

Van Gölü'nün güney doğusunda ve *Hoşab Suyu*'nun göle döküldüğü yerde büyük bir ovadır. Göl sahili “*bataklık*” olup, diğer kısımlarında mükemmel hububat elde edilen tarla ve bahçeler vardır. Bu arazi çok sayıda kanal ile sulanır. *Micingert Köyü*'nün yakınındaki bir kaynaktan çıkan su, çok eski zamanda yapılmış *Şamram Kanalı* adındaki kanal ile bütün araziye sular. Ovada yetişen “*buğday*” meşhurdur.

Hoşab Ovası

Çuh silsilesinin doğusunda ve *Hoşab Suyu* ile sulanan, etrafı dağlarla çevrili bir vadidedir. Ovada birçok harap olmuş kanala tesadüf edilir, bunun çok eski zamanda yapıldığı zannedilir. Ekini çok ve otu boldur.

Çapakçur Ovası

Murat Nehri'nin kuzey havzasında ve *Çapakçur Boğazı*'nın güney doğusunda, etrafı ormanlık dağlarla çevrili büyük bir ovadır. Ovanın denizden yüksekliği 1000-1150 metredir. *Göynük* ve *İyd* suları ile sulanır ise de, nehir yataklarından yüksek olan arazi kurak kalır ve bu kısım ekilmez. Toprağı pek verimli ve havası ılımlı olduğu için, *Göynük* ve *Murat* çaylarından kanallar açılırsa mühim hasılat almak mümkündür. Ovanın sulak kısmında yetişen “*tütün*” ve “*buğday*” meşhur olup, çayların taşmasından sonra sular çekilince kalan milli toprakta çok mükemmel “*karpuz*” ve “*mısır*” elde edilir.

Göynük Ovası

Çapakçur Ovası'nın kuzey doğusunda ve *Göynük Çayı*'nın yukarı kısmında, etrafı gayet yüksek dağlarla çevrili ekili ve güzel bir ovadır. Ovanın kuzey doğusunu *Bingöl Dağları*'nın etekleri arızalı hale getirir. Bu ovanın kuzeyinde *Kurt Yurdu* adlı ufak bir ova daha vardır ki, *Şuşar Deresi* ile sulanır.

Palu (veya Sekerat) Ovası

Palu'nun kuzeyinde ve *Murat* vadisinden bir miktar uzakta genişçe bir ovadır. “*Buğday*” hasılatı iyi ise de, havası soğuk ve toprağı çürük olduğundan, meyve ağaçları ancak dört beş sene kadar yaşar. *Harput*'tan *Erzurum* ve *Muş*'a giden yollar bu ovadan geçtiği için, ticari ve askeri önemi bulunmaktadır.

Harput ve Havalisindeki Ovalar

Ulu Ova

Murat Nehri havzasının güneyinde, 35 km. uzunluk ve 10-12 km. eninde, denizden 800-900 metre yüksekte, gayet verimli ve mahsullü bir ovadır. Ovanın arazisi kumlu ve killi olup, *Harinkent* (veya *Mollaköy*) *Deresi* ile sulanır. Dört mevsim zamanında olduğu gibi, iklimi de çok güzeldir, bu nedenle her çeşit meyve ve mahsul; özellikle *üzüm*, *kavun*, *karpuz*, *dut* ve *armut* bollukla yetişir. Ovanın

çoğu yeri ekilidir. Bir kısım arazi su yokluğundan dolayı atıl bir haldedir. Ovanın güney doğusunu *Masat Dağı*, *Deveboynu*, *Çömlek* ve *Kuşakçı Dağları* kapatır. Bu dağların arkasındaki *Gölcük Gölü*, 200 metreden fazla yüksek olduğu için, gölün batısında *Kürek Mezrası Köyü*'nün iki km. kuzeyinde kurulacak bir su baskısı ile gölden ovaya su akıtılır ve hatta bu su *Mamuretülaziz (Elazığ) Ovası*'na ulaştırılır ise, çok büyük fayda sağlanır.

Ulu Ova'da yıllık külliyetli “*koza*” ve “*pamuk*” yetişir. Bazı köylerin meyveleri pek meşhurdur. Mesela; “*Hoş üzümü*” fevkalade nefistir ve “*çavuş üzümü*”nden büyük olur. Mesela; “*Könk kavunu*”, *Mağnisa (Manisa) kavununa*” denktir. “*Perçenç karpuzu*”, *Tekfurdağı (Tekirdağ) karpuzuna*” benzer ve pek lezzetlidir.

Harput (veya Mezre²⁰) Ovası

Ulu Ova'nın kuzey batıya doğru devamından ibaret ise de, arası *Beyyurdu* ve *Karababa Tepesi* gibi ufak ve kayalık dağlarla ayrılmıştır. *Ulu Ova*'dan 100 metre kadar daha yüksek olup, kuzeyden güneye doğru hafif meyillidir. Ovanın batısında *Sürsürü Köyü* civarından çıkan *Iğiki (Yığıki) Deresi*, ovada büyük bir araziye “*bataklık*” haline koyar. Burada pek çok “*yabani ördek*” vardır. Bu bataklıktan başka ovanın her tarafı mükemmelen ekilidir. Ancak ovanın toprağı kumlu ve kuzey kısmı yüksek olduğu için, *Mamuretülaziz kasabası* ile kuzeyinde su yoktur. Yağmurları toprak çabuk çektiğı ve akarsu da bulunmadığı için, gerek köyler ve gerek kasabaya, ovada açılmış kuyulardan su alınır. Bu suretle ovanın kuzey kısmında 1000-2000 kuyu vardır. Burada iklim gayet güzeldir. Dört mevsim tamamıyla zamanında hüküm sürer. Kışın hava çoğunlukla kapalı ve karlıdır. İlkbaharda “*kırkikindi*” denilen yağmurlar iki ay sürüp, öğleden sonraları muntazam olarak yağar. Yazın havası sabit ve kuraktır. Bu nedenle her türlü sebze ve meyve pek güzel olur. Edilen tecrübelerle göre; *Emerika* ve *İstanbul*'dan getirilen her türlü tohumdan yarar sağlanmıştır. “*Kırmızı turp*”, “*çilek*”, “*çeşitli güller*”, “*kuşkonmaz*” ve saire yetiştirilmiştir. İklim “*ipekçiliğe*” çok uygundur. Ovanın etrafı zeminden 200-300 metre yüksek sırtlarla kapalıdır.

²⁰ Yazar, metinde sözcüğü arapça haliyle *Mezraa* diye yazmış ise de, aslında Elazığlıların dediğı gibi *Mezre* adını işaret etmiştir. Onun için ben, halen Elazığ halkının söylediğı şekli yazdım. Ancak, sözün gelişine göre *Mezire* de denir ki, bir Elazığ türküsünde; “*Mezire'den çıktım şehir yoluna*” dizesi de bunu gösterir. *Şehir (şehir)* denilen yer, vaktiyle Elazığ şehrinin idare merkezi olan *Harput*'tur. Elazığ şehrinin bugünkü yerine taşınması ancak padişah Abdülaziz zamanında olmuş ve adı da *Mamuretülaziz* konmuş idi.

Mamuretülaziz Ovası, *Doğu Anadolu*'nun merkezidir. *Samsun-Sivas*, *Diyarbakir-Mardin-Bağdat* yolu buradan geçer ve diğer taraflara da yollar vardır.

Holvenk (Hulvenk) ve Hanköy Ovaları

Bütün toprakları ve iklimi, *Mezre* ve *Ulu Ova*'nın aynıdır. Büyük kısmı ekilidir.

Yukardaki dört ova çok kalabalık olup, kilometreye 40 (kırk) nüfus düşer. Ziraat az çok ilerlemiş ve arazi ekili olduğundan, meraları azdır. Bu sebeple “yağ” ve “peynir” gibi şeyler *Dersim* ve *Palu* havalisinden gelir.

Malatya Ovası

Murat Nehri'nin dirsek oluşturduğu yerin batısında ve nehir ile *Akçadağ* arasında, denizden 800-900 metre yüksekte büyük bir ovadır. Bu ova *Malatya Ovası*, *Yazıhan Düzü* ve *Arhaç Düzü*²¹ adında üç büyük kısımdan oluşup; *Tohma Çayı* ile ayrılmış olan *Yazıhan Düzü* gayet kurak ve yazın çok sıcaktır ki, adeta gündüz geçilemeyecek bir haldedir. Burasının iklimi *Malatya Ovası* ile aynı olduğundan, *Tohma Çayı*'ndan makinalar vasıtasıyla su getirilip sulanırsa pek mühim hasılat elde edilir.

Malatya Ovası kısmına gelince: Burası kumlu killi ve çok verimli bir araziye sahip olup, *Anadolu*'nun meyvece en zengin bir yöresidir. Burada “çeşitli kayısı” ve “armutlar”, “üzüm”, “şeftali”, “badem”, “dut” ve “her türlü sebze” yetişir. “İpekçilik” çok ileri olduğu için büyük “*dut ormanları*” kurulmaktadır. Ovada pek büyük çiftlikler ve güzel köyler vardır.

Malatya'nın batısındaki *Çerkes Yazısı* ve *Arhaç Düzü* kuraktır. *Arhaç Düzü Ovası*'nın güneyinde *Arga Ovası* vardır. Buranın arazisi kilsli ve suyu da az olduğundan yalnızca mera olarak kullanılır. Ovanın güneyinde *Sultansuyu Çiftliği* vardır. *Sultansuyu Çiftliği*, kısmen askeriyeye ve kısmen de merhum sultan Hamit Han (II. Abdülhamit) mülkünden iken²²; Maliye Nezaretine devredilmiş büyük ve her nevi müştemilatı olan bir çiftliktir. Arazisi hayvan yetiştirmeğe çok müsait

²¹ *Arhaç* adı, çok sonraları uydurma bir sözcük olan *Erhaç* diye değiştirilerek buraya bir hava üssü kurulmuştur. Oysa Türkçe *Arhaç* sözü bu yörede; *küçükbaş hayvanların kötü veya sıcak havalarda sığındığı dolda (dalda) yer* anlamı ile hala kullanılmaktadır.

²² Yazarın, *Sultansuyu Çiftliği*ni II. Abdülhamit'in mülkü sayması doğru değildir, çünkü eldeki bilgilerde bunu doğrulayacak belge yoktur. Bu çiftliğin kısa tarihine bk. İhsan Abidin, *Anadolu (Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti)*, I, İstanbul 1928, s. 343-345.

olduğundan güzel bir *hara*'dır. Tekrar askeriye devredilerek askeri hara olması arzu edilir.

Suyun azlığından arazisinin büyük kısmında ziraat yapılamamaktadır. Civarındaki *Sürgü Suyu*'ndan bir kanal ile su getirerek arazinin sulanması işine başlanmış ve 12000 lira kadar da masraf edilip bitirilmeye yaklaşılmış iken iş yarım bırakılmıştır. Bu ovoidan *Samsun-Sivas-Diyarbakir* yolu geçtiği gibi; *Maraş-Halep* yolu üzerinde bulunduğu için ticaretçe de önemlidir. *Samsun-Sivas* demiryolunun buraya kadar uzatılması ve hiç olmazsa *Maraş*'a bir yol açılması son derece gereklidir.

Akçadağ Yaylaları

Akçadağ üzerinde çok güzel sulak ve otlak yaylalar mevcuttur. Burada külliyetli hayvan otlatılır. Bu mıntıkada *Kürt* ve *Türk* aşiretleri dolaşır ve hayvanlarını yayarlar. Aşiretler halkının dokuduğu "*kilimler*" pek makbuldür.

Sarççek Yaylası

Arapgir kasabası ile *Eğir*²³ arasında büyük bir yayla olup, deniden 1600 metre yüksekte, havası olağanüstü güzel, berrak ve saf kaynak suları vardır. İlkbahardan itibaren yayla bir huzur kisvesine bürünür. Gayet nefis ve kokulu otlar, güzel çiçekler etrafı doldurur. Bu güzel otlar hayvanlara çok yaradığı gibi, buranın "*sütleri*", "*yoğurdu*" ve "*peyniri*" pek güzel olur. "*Yağları*" çok meşhurdur.

Ovacık-Dersim Ovası

Dersim'in merkezi olan *Hozat kasabası*'ndan kötü bir yol ile kuzey doğuya doğru kayalık ve ormanlık bir araziden geçilerek üç saat kadar gidilecek olursa, güzel bir düzlüğe varılır. İşte burası *Dersim* mıntikasının yegâne ovası olan *Ovacık*'tır. Kuzeyini üzeri karlı *Munzur Dağları*, güneyini *Dersim*'in kesik ormanlık ve kayalıklarının çevirdiği bu ova *Munzur Çayı*²⁴ ile sulanır. Uzun ve denizden 1200 metre yüksek ve mahsullü bir ova ise de, asayişin azlığından dolayı ekim dikim çok azdır. Kışın havası soğuk ve çok karlı ise de, iklimi gayet sağlıklıdır.

²³ Bugün adı *Kemaliye* olup, Erzincan iline bağlı ilçedir.

²⁴ Yazar, kitabın başka bir bölümünde *Munzur Dağını* anlatırken, meşhur *Munzur Baba Efsanesini* de kayda geçirmiştir. Bunun için bk. **Ek**.

Ovacık, Erzincan ile *Harpur*'un kısa yolu üzerindedir. Buraya güzel bir yol inşası halinde önemli bir ticaret geçidi halini alacağından, aşiretlerin ticarete yönelmeleri ve böylece açlıktan kaynaklanan aşiret kavgalarının kesilmesi sağlanacaktır.

Diyarbakir ve Havalisindeki Düzlükler

Gezin Ovası

Harpur-Diyarbakir yolu takip edilerek *Diyarbakir*'e doğru gidilirse *Deveboynu* aşıldıktan sonra ilkin *Gölcük Gölü*'nün güney doğusunda *Gezin Ovası*'na rastlanır. Burası her ne kadar ufak ise de, havası sıcağa yakın ılımlı ve toprağı kuvvetli olduğu için *buğday* ve *arpa* mahsulleri iyidir.

Ergani Ovası

Harpur-Diyarbakir yolundan güneye doğru gidilerek *Maden Boğazı* ve *Maden kasabası*'ndan geçtikten sonra *Ergani Ovası*'na çıkılır. Ovanın kuzeyinde *Ergani kasabacığı* ve *Osmaniye merkezi*²⁵ vardır. Ovanın havası sıcak ve bayındırlığa çok uygun olup, bir kısmı ekilidir.

Karahan Düzü

Yukardaki ovidan itibaren *Diyarbakir*'e ve *Karadağ* eteklerine kadar devam eden gayet büyük bir düzlüktür. Bu büyük ova 1600 km. kareden fazla bir arazidir. Ovanın bazı yerleri susuz, kurak ve çakıl taşlarıyla kaplıdır. Havası yazın çok sıcak olup, kışın kuru soğuşu fazladır. Aynı zamanda asayiş de yolunda olmadığından ziraat çok geridir. Bununla birlikte imara kabiliyeti olup, ekilen yerlerinden güzel hasılat alınır.

Diyarbakir Ovası (veya Diyarbakir Bahçelikleri)

Diyarbakir şehri'nin güney tarafında ve *Şat (Dicle)* sahilinde, şehirden 200 metre kadar yukarda bir ovadır. Havası pek ağır ve "sıtmalı" ise de, verimliliğı fevkaladedir. Şehrin güneyindeki kapısından ovaya bakılacak olursa, büyük bir ormanlık halinde görülür. Bu orman "dut" ve "şeftali" ağaçlarından oluşup,

²⁵ *Osmaniye*, Ergani kazası merkezinin o zamanki adıdır (İhsan Abidin, *Anadolu (Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti)*, I, İstanbul 1928, s. 313).

aralarında diğer meyve ağaçları, “*bittim*”²⁶ denilen bir nevi “*yabani fıstık*” ağacı, her çeşit sebze, “*kavun*” ve “*karpuz bostanları*” ile büyük “*pirinç çiftlikleri*” mevcuttur. Nehrin kumsal kenarında yetişen “*karpuz*” çok büyük olur.

Dicle Havzası

Diyarbakir'in şarkından itibaren *Silvan*, *Beşiri*, *Zok* ve *Garzan* havalisi dahil olarak, *Siirt*'e kadar gayet büyük, 130 km. uzunluğunda bir saha vardır ki, bu saha *Dicle* ve buna akan sularla sulanır. Dalgalı bir ova halindedir. Fevkalade sulak, toprağı son derece verimli olup, her nevi hububat bereketle yetişir. Hatta ekilen yerde ekinlerin boyu bir buçuk metreyi bulur. Nehir kenarında pek çok “*pirinç çiftlikleri*” vardır. Yazın çok sıcak olup, kışın kuru ve soğuşu fazladır. Suların birikmesinden meydana gelen “*bataklıklar*” havayı kötüleştirir. “*Sıtma*”, bu mntıkanın tahrip edici bir hastalığıdır. Bu büyük ovadaki küçük ve kayalık tepelerde pek çok “*haşerata*” tesadüf edilir. “*Akrepleri*” hem tehlikeli hem de büyük cüsselidir.

Buradaki meşhur ovalar: *Veyselkarani*, *Zok*, *Siirt*, *Beşiri* ve *Garzan Ovaları*'dır.

Siverek Ovası

Doğu tarafı *Diyarbakir*'e kadar varan ve kuzey doğusunda *Karacadağ* bulunan bu büyük ovanın tabii durumu *Dicle* havzasına benzer olup, “*bağ ve bahçeleri*” çoktur. Bu ovada yetişen “*üzüm*” meşhurdur. Havası sağlıklı ve bayındırlığa uygunluğu olağanüstü fazladır. Ovanın merkezinde *Siverek kasabası* bulunur. Yolları çok kötü ise de, askeri harekâta engel olacak halde değildir.

Sonuç Yerine Bir Değerlendirme

Mehmed Cemal, bazı kısımları son derece kıymetli gözlem ve bilgilerle donatılmış dört ciltlik bir eser tasarlamış ve yalnızca ilk cildi basılmış idi. Muhtemelen diğer ciltleri de kaleme almıştı, ancak şimdilik elimizde herhangi bir bilgi ve iz yoktur. Doğu Anadolu'nun ova ve yaylalarına ayırdığı bu bölüm, bilhassa bölgeyi bilmeyenler bakımından değerli olduğu gibi; bölgeyi bilenleri bile şaşırtacak bilgiler içerir. Özellikle yetiştirilen ürünler kısmında verdiği bazı bilgiler, bugün birçok kimse tarafından ilk defa duyulmuş olacaktır.

²⁶ Yazarın “*bittin*” veya “*bittin*” diye okunabilecek şekilde yazdığı bu ağaç, yörede “*bittim*” denilen ve aslında “*menengiç (melengiç)*” diye bilinen bitkidir.

M. Cemal'in ele aldığı bu bölge, son Osmanlı zamanlarından Cumhuriyete kadar ilkin *Vilayat-ı Şarkıyye*, sonra da *Vilayat-ı Sitte* denilen *Sivas*, *Erzurum*, *Mamuretülaziz* (Elazığ), *Van*, *Diyarbakir* ve *Bitlis Vilayetlerinden* beşini ihtiva etmektedir.

Diğer yandan Birinci Büyük Harp (Umumi Harp) sırasında bu bölgede Ermeni tedhişçilerin işlediği cinayetleri bizzat görerek ve derleyerek özetlemiş olması, son derece önemlidir. Şüphesiz bir halkı topyekün komitacı ilan etmek doğru değildir ve M. Cemal de “*Ermeni komitacıları*” veya “*Ermeni çeteleri*” gibi çok doğru ifadeleri seçmiştir. Eklemek gerekir ki, bu komitacı Ermeni katiller yalnızca Müslüman ahaliye ettikleri zulüm ile kalmamış; bunun sonunda Ermenilerin de büyük zarar görmelerine yol açmışlar idi. Bu bakımdan bugün Türkiye’de eşkıyalık yoluyla devlet hayali kuranların, -o zamanki Ermeni teröristler gibi-, güya haklarını savundukları kimselere büyük zararlar verdikleri ve verecekleri aşikârdır.

M. Cemal'in bu bölümde sözünü ettiği yerler arasında *Kars muntıkası* (Kars, Ardahan, Göle ve Iğdır) yoktur. Kars, Umumi Harpten kırk yıl önce Rus işgaline uğramış ve kırk yıllık kara günler görmüş bir Türk beldesi idi. İttihatçıların büyük bir milli bilinç ile Brest Litovsk Anlaşmasına koydurdukları “*arazi-i meşgule (işgal edilmiş arazi)*” maddesinden sonra Türkiye’ye katılma süreci başlamıştı.

Eserin basıldığı yıllarda *Erzincan şehri* eski yerinde idi. 1939 yılı depreminden sonra bugün bulunduğu sahaya zorunlu bir taşıma yaşanmış ve ovanın büyük kısmı işgal edilmiştir. Diğer yandan 1894 yılındaki büyük depremden sonra da *Malatya şehri* eski yerinden bugünkü yerine nakledilmiş idi ki, yazarın zamanında yeni bir şehir sayılırdı ve halkı henüz toparlanıyordu.

Ek: Munzur Baba Efsanesinin İlk Türkçe Yayını²⁷

Türkiye’de ilk defa bizim tarafımızdan yayımlanan Munzur Baba Efsanesi, bir İngiliz subayın 1914 yılında yayımladığı derlemesi idi ve bu derleme de 1911 yılında Dersim’de yapılmış idi²⁸.

Mehmed Cemal, *Munzur Baba Efsanesini* öz haliyle ilk kez Türkçe yayımlamıştır. Onun derlemesi şöyledir:

²⁷ M. Cemal, *Anadolu*, s. 94.

²⁸ İlk olarak bizim derleyip yayımladığımız Munzur Baba Efsanesine bk. Ahmet Beşe-Selahattin Tozlu, “İngiliz Kayıtlarında Aleviler ve Bektaşiler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2011/59, s. 215-216.

“Dersim yöresinin en yüksek noktası Munzur Tepesi’dir (Koçgöl Başı). Bu dağdan çıkan Munzur Çayı berrak ve büyüktür, yazın bile soğuktur. Munzur’da pek çok alabalık var ise de, yerli halk bunları tutmaz. Çünkü Dersimlilere göre Munzur mukaddestir. Bir ağa, hizmetkârı olan Munzur’u hacda görmüş. Ağa, dönüşünde kendisini karşılayan halka Munzur’un bu halini anlatarak, onun elini öpmelerini söylemiş. Halk, dağdan süt bakraçlarıyla gelen Munzur’a doğru yönelince, Munzur korkmuş ve dağa doğru kaçmış. Elindeki sütlerden nereye dökülmüşse orada bir kaynak çıkmış. İşte bu efsaneden dolayı Munzur Suyunu mukaddes tanrılar ve balıklarına dokunmazlar”.

Dahası var ki, onları da kısaca ekleyeyim: Dersim halkı arasında “dağ keçileri” ile Munzur Suyunun “balıkları” öldürülmez ve etleri yenmez. Çünkü yöre halkı bunlara “mali Hızırı (Hızır’ın malı)” veya “davari Hızırı (Hızır’ın davarı)” derler ve kutsal sayarlar. Bunlar avlanmaz ve etleri yenmez, çünkü “heram (haram)” görülür. Hatta “dağ keçisi ile eşleştirilip yavru alınan yerli keçilerin yavruları da yaşamaz” inancı vardır. Bunlara dokunan veya zarar veren kim olursa olsun, “düşkün” ilan edilir ve o kişi “cem ayinine” alınmaz. O kimsenin ceme alınması için, yeniden “düşkün cemi” düzenlenir ki, bu da kolay bir süreç değildir.

Yöre halkı arasındaki bu yaygın “dağ keçisi kültü ve kültürü”, bizce araştırılması lazım gelen bir değerdir ve Türk kültürü ile doğrudan ilgilidir.

Kaynakça

- Beşe, Ahmet - Selahattin Tozlu, “İngiliz Kayıtlarında Aleviler ve Bektaşiler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2011/59, s. 215-216.
- es-Seyyid Mehmed Hurşid Efendi, *Seyahatname-i Hudud*, İstanbul 1277.
- İhsan Abidin, *Anadolu (Ziraat ve Yetiştirme Vaziyeti)*, I, İstanbul 1928.
- Kaymaz, Nejat, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yayını, Ankara 1970.
- Kık, Ayşe, *Zafer-nâme-i Emir Temür (Muhammed Ali bin Dervviş Ali-yi Buhari)*, III, Marmara Üniv. Doktora Tezi, İstanbul 2014.
- Mehmed Cemal, *Anadolu (İstatistiki, İktisadi, Askeri Coğrafya)*, I, *Anadolu'nun Ahvâl-i Tabiiyyesi*, Dersaadet, Matbaa-i Askeriyye, 1336 (1920).
- Şerefüddin Ali Yazdi, *Emir Timur (Zafer-nâme)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013.
- Tozlu, Selahattin, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1997.
- Tozlu, Selahattin “Erzurum Sazlıkları (Reedbeds in Erzurum)”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, V/7, Konya 2002, s. 187-219.
- Tozlu, Selahattin, “Trabzon-Erzurum Anayolunun Mevsimlik Güzergâhları (Yaz ve Kış Yolları)”, *Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul 2002, s. 179-199.
- Tozlu, Selahattin, “Mübadele Öncesi Doğu Karadeniz Sahili (Batum, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop)”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, III (2021), s. 86-106.
- Tozlu, Selahattin - Yaşar Gök, “Erzurum-Kars Topyolu”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20, Temmuz 2008, Konya 2008, s. 7-17.